

¹К. Бодаухан, ^{2*}Д. Женсхан, ³Ж.С.Саматова

Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Астана, Қазақстан¹

Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал, Қазақстан²

(E-mail: ¹kairat_2208@mail.ru, ²azan_tanat@mail.ru*, ³zhanaiyym_s_89@mail.ru)

Урбандалу: Қазақстанның Солтүстік өңірлеріндегі демографиялық және әлеуметтік мәселелер

Аңдатпа. Қала және ауылдық жерлердің үйлесімді дамуына ықпал ету үшін Қазақстан «басқарылатын урбандалу» мен «адамдар инфрақұрылымға» қағидатын ескере отырып, өңірлердің «өсу нүктелерін» дамыту тәсілін жетілдіруде. Бұл тәсіл урбандалу үрдісі аясында орын алып отырған ауыл мен қала дамуы арасындағы үлкен айырмашылықтарды еңсеруге, агломерацияларды, өңірлердегі ірі және орташа қалаларды дамытуға, перспективалы және шекара маңындағы аумақтарда өндірістік жобаларды іске асыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның Солтүстік өңірлеріндегі (Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстары (СҚО) халық санының азаюына әсер етуші индикаторларды анықтай отырып, ондағы демографиялық және әлеуметтік мәселелерді зерделеу. Зерттеу нәтижесінде Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарындағы халық санының азаюы – туу көрсеткіштерінің төмендеуімен тікелей байланысты екені анықталды. Эмпирикалық зерттеу нәтижелері туу көрсеткіштерінің азаюын өңірлердегі экономикалық белсенді топтардың ірі қалаларға кетуімен, әлеуметтік сала қызметтері сапасының қала деңгейімен салыстырғанда салыстырмалы төмен екенін көрсетті. Нәтижесінде ауылдық аумақтардағы халық санының азаюы салдарынан әлеуметтік нысандар (балабақша, мектептер, денсаулық сақтау мекемелері т.б.) өзінің қызмет көрсету маңыздылығын жоғалтуда. Сол себепті мақалада Қазақстанның Солтүстік өңірлеріндегі демографиялық және миграциялық мәселелерді реттеу үшін экономикалық белсенді топтарды тұрақты жұмыспен қамтитын өндіріс орындарын құру мен оларды инвестициялау қажеттілігі ғылыми негізделді. Өңірлер мен олардың ауылдық аумақтарындағы экономикалық белсенді топтар санын арттыру – аймақтардағы демографиялық, инфрақұрылымдық, экономикалық мәселелерді реттеудің кешенді тәсілі бола алады.

Түйін сөздер: урбандалу, өңірлер, қала және ауылдық аймақтар, демография және әлеуметтік жағдай, басқарылатын урбандалу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-4-50-64>

Кіріспе. Урбандалу – әлемнің көптеген елдеріне тән объективті үрдіс. Дегенмен, қазіргі кезде урбандалу жаһандық және аймақтық деңгейде күн тәртібіндегі негізгі мәселелердің біріне айналды [1]. Оны бірнеше себептермен түсіндіруге болады: Біріншіден, урбандалу үрдісі қала тіршілігіндегі әлеуметтік қызметтердің жүктемелерін арттырып, экологияға кері әсерді күшейтті [2,3,4]. Ал өңірлер мен оның ауылдық аумақтары үшін халық санының азаюы әлеуметтік нысандардың қызмет көрсету сапасын әлсіретіп, демографиялық-миграциялық проблемаларды қалыптастырды [1]. Осылайша урбандалу үрдісі ірі қалалар мен өңірлердегі диспропорциялық жағдайға алып келді. [5]. Нәтижесінде, әлем бойынша өңірлер мен оның ауылдық аймақтарындағы кедейлік деңгейі қалалықтарға қарағанда

артты. Әлем бойынша халықаралық кедейлік шегінен төмен тұратын әрбір бес адамның төртеуі ауылдық жерлерде қоныстанған [6] және ауыл тұрғындарының мобильді интернетті пайдалану мүмкіндігі қала тұрғындарына қарағанда 40 пайызға төмен [5]. Екіншіден, «урбандалу» ұғымы көп жағдайда халықтың әлеуметтік-кәсіби және демографиялық құрылымында өзгерістерді қалыптастырып, қалалардың қоғам дамуындағы рөлін арттырудың тарихи үрдісі ретінде сипатталады [7]. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдар урбандалудың маңызын «кедейлікті төмендету мен өмір сүру деңгейін жоғарылауда маңызды құрал ретінде қарастырады, әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерінен өндіріс пен халықты қалалық жерлерде шоғырлануы [8] деп санайды.

Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (ФАО) жылдық есептерінде урбандалу үрдісінің өңірлер мен шағын қалаларды дамытудағы әлеуметтік-экономикалық маңызы көрсетілген. Сонымен қатар, бұл механизм ауыл шаруашылығындағы өнімділікті арттыруға тұрақты инвестициялар (фермерлік және ауылшаруашылық емес қызметтерге) салуға, экономикалық өсуге де, кедейлікті азайтуға да үлкен әсер етеді [5]. Ауыл шаруашылығы өнімділігінің өсуі қалалардың өсуіне сәйкес келеді, өйткені ауыл секторы өсіп келе жатқан қала халқын азық-түлікпен, капиталды көп қажет ететін өнеркәсіптік секторлар мен қызмет көрсету саласын қажетті жұмыс күшімен және экономикалық қызметті қаржыландыруға көмектесетін жинтық қызметтерімен қамтамаз етуде әр қашан маңызды болып қала береді. Дегенмен, оның өңірлердегі экономикалық, әлеуметтік, демографиялық-миграциялық үрдістерді реттеуде де маңызды басқару құралы екені толық зерттелмеген.

Урбандалу үрдісінің қоғамдық маңызын анықтаудағы көзқарастардың екіұштылығы ғалымдар арасында оның пәнаралық сипатына қатысты белсенді пікірталас тудырды [9]. Біздің зерттеу жұмысымызда басқарылатын урбандалу үрдісінің аумақтарды даму факторы ретіндегі маңыздылығы тереңірек зерттеліп, оны өңірлердегі демографиялық-миграциялық және әлеуметтік-экономикалық жүйелі реттеу тәсілі ретінде қолдану қажеттілігі ғылыми негізделетін болады. Теориялық-әдіснамалық тәсілдер урбандалған аумақтың өңірлерді дамытуға қаншалықты әсері бар екенін түсінуге, ол аймақтардың өңірлік ерекшеліктерін, табиғи-ресурстық әлеуетін, экономикалық қызметті ұйымдастыру мүмкіндіктерін ғылыми негіздейді.

XX-ғасырдың ортасында Жапонияда, сондай-ақ XX- ғасырдың екінші жартысында Қытай мен Шри-Ланкада демографиялық-миграциялық проблемаларды реттеу, ауылдық аумақтардағы кедейлік пен теңсіздікті айтарлықтай төмендету [5], ауылдық және қалалық тұрғындары арасындағы әлеуметтік-экономикалық алшақтықты азайту [10], ірі қалалардағы инфрақұрылымдар жүктемелерін реттеу секілді нәтижелі жұмыстар «in situ» урбандалу әдісін қолдану арқылы мүмкін болды және ол өз нәтижесін көрсетті [11]. In situ урбандалу - ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін көші-қонсыз немесе ауылдық жерлердің маңызды сипаттамаларын жоғалтпай, тұрғындардың өмір сүруін қала тұрғындарының деңгейіне дейін көтере отырып, демографиялық-миграциялық проблемаларды реттейді. [12]. Сонымен қатар, жергілікті органдар үшін басқару шешімдерін қабылдауда негізгі құрал ретінде қолданылып, өңірлер мен олардың ауылдық аумақтарының дамуына да маңызды рөл атқарады [13]. Осылайша өңірлік урбандалуды реттеуде үкімет пен жергілікті өзін-өзі басқару органдары шешуші рөл атқарды. Ірі қалаларға іргелес аудандар мен ауылдарды қала деңгейіне жеткізу арқылы жергілікті өндірістер дамиды. Нәтижесінде өңірлерлік урбандалу ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық жағдайын реттеуге [14], еңбек және көші-қон шығындарының төмендеуіне, халық санының артуына оң әсер етті.

Қазақстанның, қазіргі жағдайында урбандалу үрдісінің қарқынды болуы, әсіресе Солтүстік өңірлеріндегі демографиялық-миграциялық жағдайды күрделендіріп, өңірлердің дамуына, ауылдық аумақтардағы әлеуметтік қызметтерді сапалы ұйымдастыруға, «ауыл – қала» көші-қон ағындарын басқаруға, ауылдық аумақтардағы өндіріс орындарын дамытуға, халықты тұрақты жұмыспен қамтуға, қалыптасып жатқан агломерацияларды инфрақұрылымдық қамтамасыз етуге айтарлықтай сын-қатерлерді тудыруда [15]. Ағымдағы жағдайда Қазақстанның қалалары мен қала халқының өсуі айқын

байқалып отыр. Нәтижесінде Қазақстанның ауылдарында, әсіресе шалғай аудандарда айтарлықтай әлеуметтік артта қалушылықты еңсеру өте өзекті мәселеге айналды. Территориялық жағынан ауқымды Қазақстан үшін, кең аумағында шашыраңқы орналасқан ірі қалалардың салыстырмалы түрде саны аз. Облыстар, аудандар мен ауылдардың территориялық орналасуы жағынан біркелкі емес және сирек қоныстануы экономикалық тұрғыда басқаруды қиындатады. Ұлттық қауіпсіздікті сақтау, елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету, өңірлік агломерацияны дамыту - мемлекеттің негізгі стратегиялық саясаты екенін ескерсек, шекаралас аймақтардағы демографиялық проблемаларды реттеу маңызды екенін түсінуге болады [16].

2018 жылы бекітілген «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында» басқарылатын урбандалу арқылы өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және функционалдық қалалық аудандарды, аумақтарды дамытуға баса назар аударылды және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту қажеттілігі көрсетілді [17]. Дегенмен, Қазақстан тәжірибесінде өңірлік саясат пен көші-қон үрдістерін реттеудегі мемлекеттік қолдаулар мен ауқымды бағдарламаларының болуына қарамастан, басқарылатын урбандалу әдісі арқылы өңірлерді дамыту мақсатында жүргізілген зерттеулер аз. Елдің демографиялық дамуында аймақтар бойынша екіұшты және көп бағытты жағдай қалыптасқан. Әсіресе, Қазақстанның Солтүстігіндегі Қостанай, СҚО да және олардың кейбір ауылдық аумақтарында халық саны айтарлықтай төмендеп және шекаралас ауылдар жабылуда. Тұтастай алғанда Солтүстік аймақтар бойынша: ең алдымен, елді мекендерді «қирату» есебінен ауыл тұрғындарын қарқынды қысқарту үрдісі жалғасуда. Нәтижесінде, 2022 жылы 2000-жылмен салыстырғанда Қазақстанның Солтүстік өңіріндегі ауыл тұрғындарының жалпы саны: СҚО-36,1%; Қостанайда 27,7% және Павлодар 20,6% қысқарды [18]. Жалпы алғанда өңірлердегі және оның ауылдық аумақтардағы халық санының азаюы аймақтық жоспарлау мен аумақтық экономикалық ішкі жүйелерді ұтымды ұйымдастыруға зиян тигізетіні сөзсіз. Сол бебепті Солтүстік өңірлердегі, шекаралас және шалғай аумақтық құрылымдардағы (аудандар, моноқалалар және ауылдық округтер мен ауылдар) шешілмеген демографиялық, әлеуметтік қайшылықтар мемлекеттік саясатты негізге ала отырып, басқарылатын урбандалу саясатын жедел іске асыруды қажет етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында – эмпирикалық, гипотезалық, логикалық, абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштер жүйесі, көпфакторлы корреляциялық және регрессиялық талдау, көпфакторлы бағалау әдістері қолданылды.

Зерттеу үлгісі Қазақстанның Солтүстік өңірлеріндегі ең өткір демографиялық-миграциялық проблемалары бар: Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарының демографиялық және әлеуметтік көрсеткіштеріне корреляциялық-регрессиялық талдау, эмпирикалық зерттеу жүргізу арқылы халық санының азаюына әсер етіп отырған факторлар анықталды. Зерттеу барысында 2010-2022 жылдарды аралығындағы демографиялық көрсеткіштер, 2018-2022 жылдарды қамтитын әлеуметтік көсеткіштер баспқы деректер ретінде қолданылды. Статистикалық мәліметтер 2010-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы жылнамасынан, сондай-ақ Қостанай және СҚО-ның статистикалық жылнамасынан алынды. Жетіспейтін деректер алдыңғы жылдардың мәндері бойынша интерполяция әдісімен толықтырылды.

Демографиялық және миграциялық үрдістердің әр түрлі құрылымдарын талдау мен бағалаудың ең перспективалы әдістемесі бұл индикаторлар арасындағы қатынастарды анықтауға және олардың даму динамикасын талдауға мүмкіндік беретін абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштер жүйесін, көпфакторлы корреляциялық және регрессиялық талдауды қамтитын кешенді бағалау. Осылайша, іріктеліп алынған өңірлердегі халық санының өзгерісіне ең негізгі әсер етуші параметрді анықтай отырып, оны реттеудің мүмкін жолдарын ұсыну маңызды болып табылады.

Корреляция коэффициентінің мәні 0 мен 1 аралығында өзгереді. Оның мәні 1 ге жақын болған сайын, байланыс та тығыз болады. Егер коэффициент оң (+) мәнге ие болса, онда көрсеткіштер арасында тура байланыс, теріс (-) мәнге ие болса, онда көрсеткіштер арасындағы байланыс кері болады. Біз зерттеуде мүмкіндігінше өзара тығыз байланысты көрсететін (1 ге жақын) мәндерге басымдылық береміз.

Зерттеуде факторлық көрсеткіштерді топтап көрсету мақсатында облыстар бойынша бойынша іріктелген көрсеткіштер ЭВМ бағдарламасына енгізілді және олардың көпфакторлы коореляциялық-регрессиялық коэффициенттерін анықтай отырып, аталған облыстардың халық санына әсер етіп отырған әр факторды жеке талдауға тырыстық.

Екі облыстың халық санының азаюына әсер етуші көрсеткішке дәлірек қорытынды жасау, нәтижелік және факторларлық көрсеткіштер арасындағы байланыстың өзара тығыздығын анықтау үшін көптік коореляция (R) және Пирсонның корреляция коэффициентін (r_{xy}) есептейміз, (формула 1,2).

$$r_{xy} = \frac{\sum (x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \times \sum (y_i - \bar{y})^2}} \quad (1)$$

Мұндағы: x_i -X айнымалысы қабылдайтын мәндер;
 y_i -Y айнымалысы қабылдаған мәндер;

\bar{x} және \bar{y} - X и Y айнымалылары үшін орташа арифметикалық шама [19]

Көптік коореляция коэффициенті:

$$R = \sqrt{1 - \frac{S_e^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2}} \quad (2)$$

Мұндағы: S_e^2 - жалпы тиімді белгі.

Дисперсияны бағалау:

$$s_e^2 = (Y - Y(X))^T (Y - Y(X)), [20]. \quad (3)$$

Мұндағы: Y- тәуелді айнымалы, X – тәуелсіз айнымалылар.

Жұптық корреляция коэффициенті:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\Delta r}{\Delta r_{II}}} \quad (4)$$

Мұндағы: Δr -жұптасқан корреляция коэффициенттері матрицасының детерминанты;
 Δr_{II} -фактораралық корреляция матрицасының детерминанты [21].

Бірнеше регрессия теңдеуі:

$$Y = f(x_1, x_2, \dots, x_m) \quad (5)$$

Мұндағы Y-тәуелді айнымалы (нәтижелі белгі), X_i – тәуелсіз айнымалылар (факторлық белгілер).

Бастапқы деректер. Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарының демографиялық-миграциялық жағдайы бойынша өзгерістерді, нақтырақ айтқанда халық

санының азаюына әсер етуші демографиялық факторды көрсету үшін бастапқы ақпарат ретінде 2010-2022 жылдар аралығындағы аталған облыстардың демографиялық жағдайын сипаттайтын 4 көрсеткіш (туу, өлім, келгендер және кеткендер) қолданылды.

Зерттеу жұмысындағы суреттер мен кестелердің тартымдылығын арттыру мақсатында, облыстардың атаулары және демографиялық фактор құрамына кіретін параметрлер атауына қысқартулар мен белгілеулер қолданылды, олар: Kost-Қостанай облысы; SKO-Солтүстік қазақстан облысы; демографиялық фактор – D; PZ- облыстар бойынша тұрғындар саны.

Кесте 1 - Kost және SKO-ның демографиялық жағдайын көптік корреляция әдісі бойынша есептеуге қажетті параметрлер және белгіленуі

Фактор	Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	Шартты белгілер
Демография (D)	Жалпы халық саны	адам	PZ
	туылғандар саны		D1_ Kost/ SKO
	қайтыс болғандар саны		D_2_ Kost/ SKO
	келгендер саны		D_3_ Kost/ SKO
	кеткендер саны		D_4_ Kost/ SKO

Ескерту: авторлармен құрастырған

1-ші кестеде Kost және SKO-ның демографиялық жағдайын көптік корреляция әдісі бойынша есептеуге қажетті параметрлер және оны өрнектеудің шартты белгілері көрсетілді. Мұндағы демографиялық көрсеткіштер: D1- туылғандар саны; D2-қайтыс болғандар саны; D3-келгендер саны; D2- кеткендер саны.

Кесте 2 - Қостанай облысының демографиялық көрсеткіштері динамикасы

Жылдар	PZ_Kost	D_1_Kost	D_2_Kost	D_3_Kost	D_4_Kost
2010	883 379	12 843	10 520	19 463	23 509
2011	881 656	12 744	10 613	20 115	24 267
2012	879 635	13 109	10 241	19 811	22 198
2013	880 116	13 029	9 530	17 939	20 586
2014	880 968	12 763	9 400	25 582	28 344
2015	881 569	12 769	9 238	28 121	29 415
2016	883 806	12 290	9 240	26 170	33 892
2017	879 134	11 736	8 911	38 373	44 716
2018	875 616	11 630	8 866	36 456	42 041
2019	872 795	11 448	8 978	41 631	48 347
2020	868 549	11 671	10 596	28 260	33 334
2021	864 550	11 174	12 158	23 925	29 633
2022	835 686	10 340	8 988	26 036	30 964

Ескерту: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

2-ші кестеде Kost облысының 2010-2022 жылдар аралығындағы демографиялық көрсеткіштері, яғни облыс бойынша туылғандар саны, қайтыс болғандар саны, келгендер және кеткендер саны көрсетілді. Kost облысы бойынша демографиялық мәселеге әсер етуші негізгі факторлар 1 суретте көрсетілді.

Кесте 3 – Солтүстік Қазақстан облысының демографиялық көрсеткіштерінің динамикасы

Жылдар	PZ_SKO	D_1_SKO	D_2_SKO	D_3_SKO	D_4_SKO
2010	592 791	8 721	8 024	12992	17059
2011	589 421	8 667	8 085	10744	16975
2012	583 772	8 721	7 890	10991	15894
2013	579 700	8 561	7 589	10274	15001
2014	575 945	8 216	6 948	13216	18599
2015	571 830	8 132	6 722	20426	24072
2016	569 594	7 694	6 744	16 640	23 884
2017	563 300	7 387	6 640	23 053	28 516
2018	558 584	7 194	6 564	20 703	25 400
2019	554 517	6 872	6 691	23 889	29 832
2020	548 755	6 879	7 512	16 969	21 354
2021	543 735	6 489	8 421	13 818	18 573
2022	539 111	5 848	6 292	14 262	18 905

Ескерту: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

3-ші кестеде SKO-ның 2010-2022 жылдар аралығындағы демографиялық көрсеткіштері, нақтырақ айтқанда облыс бойынша туылғандар саны, қайтыс болғандар саны, келгендер және кеткендер саны көрсетілді. SKO бойынша демографиялық мәселеге әсер етуші факторлар 1 суретте көрсетілді.

Нәтижелер және оларды талқылау. XX ғасырдың 90 - жылдарындағы Қазақстанның өтпелі кезеңі ауылдық жерлерде көптеген әлеуметтік-экономикалық проблемаларды қалыптастырды. Реформалар барысында демографиялық-миграциялық, әлеуметтік-экономикалық тенденциялар өзгерді, әртүрлі құндылықтар, дағдылар, өңірлер мен олардың ауылдық елді мекендері арасындағы өзара байланыс, жаңа мүшелер мен ауылдық қауымдастықтарды басқару желілері өзгерді. Әлеуметтік инфрақұрылым объектілері жергілікті басқару органдарына берілді. Ауылшаруашылық кәсіпорындары мен кәсіпкерлері әлеуметтік салаларды уақтылы қаржыландыра алмады. Нәтижесінде, ауылдық аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық проблемалар саны артты, әлеуметтік қызметтер сапасы күрт төмендеді және ол қазіргі дейін жалғасуда.

2021 жылдың соңында еліміздегі кедейлік деңгейі ауыл халығында қаламен салыстырғанда айтарлықтай жоғары болды. Мәселен, 2022 жылы ауылдық жерлердегі кедейлік деңгейі қалалық жерлердегі көрсеткіштің мәнінен (4%) 2,6% артық, яғни ол 6,6% құрады. 2022 жылы ауыл шаруашылығы қызметкерлінің жалақысы 168173 теңге болды, бұл республика бойынша орташа көрсеткістен 50,4 %-ке төмен. Ауыл шаруашылығы секторындағы жұмыспен қамту 2022 жылы 2010 жылмен 15,9 %-ке азайды. 1999 жылы ЖІӨ-гі ауыл шаруашылығы үлесі 9,9% болса, ол көрсеткіш 2022 жылы 5,2%-ға дейін төмендеді [4]. Аграрлық сектордың дамуындағы осындай тұрақсыздықтар өңірлердегі миграциялық және демографиялық проблемаларды қалптастыруда. Осылайша экономикалық белсенді топтар тұрақты табыс табу мақсатында ірі қалаларға немесе урбандалған аймақтарға қоныс аударуға мәжбүр. Классикалық урбандалу ірі қалалардағы әлеуметтік-инженерлік инфрақұрылымдардың жүктемесін арттырды. 2 млн-ға жуық ауыл тұрғы еліміздегі үш ірі қаланың маңына (Астана, Алматы, Шымкент) шоғырланды. Атап айтқанда көше

кептелістері, көлік қозғалыстарындағы мәселелері, баспана жетіспеушілігі, тұрғын үй бағасының қымбаттауы, балабақшалар мен мектептер, ауыруханалар мен емханалар қызметінің барлық тұрғындарға қолжетімді болмауы секілді проблемалар орын алды.

2022 жылдың басында ауылдық территорияларда 770 мыңнан астам адам орталықтандырылған ауыз сумен қамтамасыз етілмеген, өңірлердегі электр желілерінің тозуы 58%-ды құрады [5]. 1990 жылы еліміздегі жалпы халыққа есептегенде ауыл тұрғындарының үлесі 42,9% болып, 2008 жылы 46,9 % дейін өсті. Бірақ, 2009 жылдан бастап бұл көрсеткіш біртіндеп төмендеп, 2022 жылдың соңында 39 % құрады (кесте 4) [4].

Кесте 4 - Қазақстан Республикасы және оның Солтүстік өңірлері халқының қоныстану динамикасы

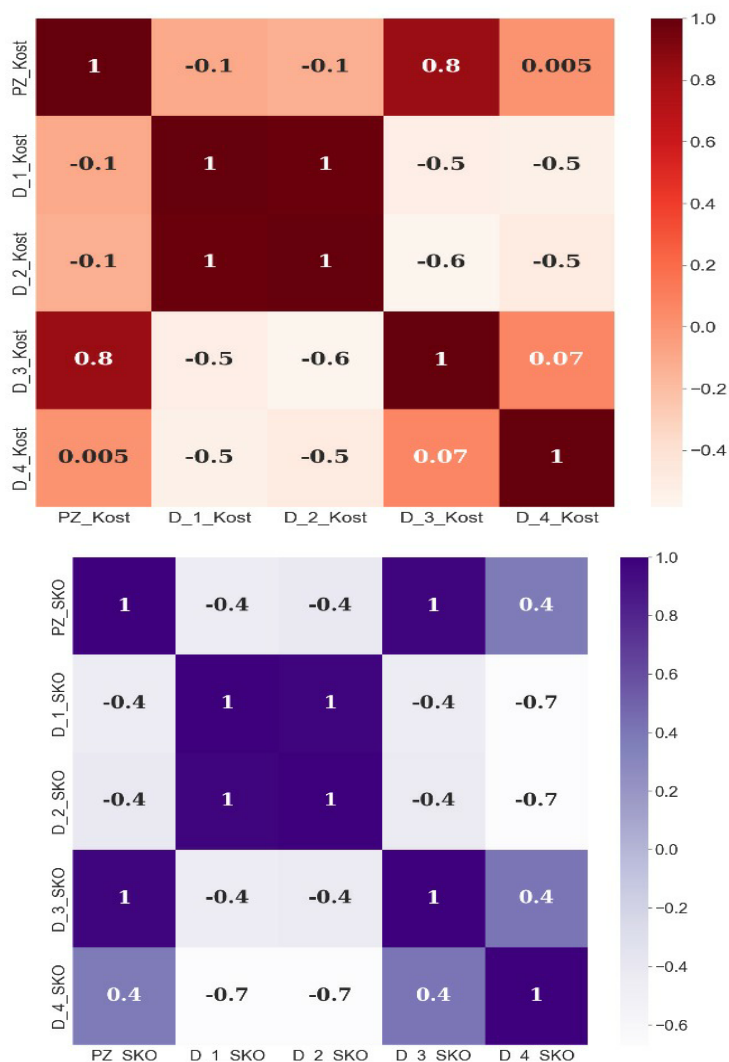
Халықтың шоғырлану аймағы	Өлшем бірліктері	2000ж.	2010ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Ауытқу, 2022/2010 (+;-)
Жалпы халық саны	мың адам	14901,6	16 203,3	18631,8	18 879,6	19503,2	4601,5
Қала халқы	мың адам	8 397,6	8 819,6	10 938,7	11 151,4	11 991,2	3593,7
	үлесі, %	56	54	59	59	61	5
Ауыл халқы	мың адам	6 504,1	7 383,6	7 693,3	7 728,2	7 511,2	1007,9
	үлесі, %	44	46	41	41	39	-5
оның ішінде, Солтүстік өңірлер бойынша:							
Қостанай	адам	456 647	442 115	365 100	359 641	322 458	-134189
	үлесі, %	7	6	5	5	4	-3
Павлодар	адам	289 712	235 618	221 407	220 787	223 312	-66 400
	үлесі, %	4	3	3	3	3	-1
Солтүстік Қазақстан	адам	443 363	354 759	295 929	290 531	279 968	-163 395
	үлесі, %	7	5	4	4	4	-3

Ескерту: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

Солтүстік өңір бойынша кестеде келтірілген 3 облыстың ішінде Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарындағы жағдайдың күрделі екенін байқауға болады. Бұл облыстардағы халық саны 2022 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 3 % азайған.

Өңірлердегі халық санының азаюына әсер етуші нақты факторды анықтау үшін, негізгі параметрлерді шартты белгілермен өрнектеп, демографиялық көрсеткіштерді ғылыми негізділікпен есептеу қажет.

*Ескерту: Біз зерттеулер *Kost* және *SKO* демографиялық көрсеткіштерін салыстырмалы түрде қарастырып, ұқсас көрсеткіштері бойынша жалпы қортынды жасаймыз.*

Сурет 1- Kost және SKO облыстарының D факторы бойынша нәтижелік белгі мен факторлық белгі арасындағы өзара байланыстың көптік корреляция коэффициенттері

Ескерту: [18] дереккөз негізінде авторлармен есептелген

Суреттен көріп отырғанымыздай, D фактордың құрамын кіретін D_1 параметрі екі облыста да 1 ге жақын. Нақтырақ айтқанда $R_{Kost}=0.8$; $R_{SKO}=1$ тең. Демек, Kost және SKO аймақтарындағы халық санының азаюы және D_1 көрсеткішінің төмендеуімен тікелей байланысты деп бағалауға болады.

Факторлардың нәтижелік белгіге әсерінің тығыздығын көптік корреляция индексі арқылы бағалаймыз (формула 1,2). Қостанай облысының 2010-2022 жылдары аралығындағы демографиялық жағдайы бойынша бастапқы ақпараттарды (2,3 кесте), негізге ала отырып, ондағы халық санына әсер етуші параметерін анықтау үшін көптік корреляция коэффициенті (R) есептелінді. Көптік корреляция және регрессия коэффициенттері ережелеріне сәйкес R мәні 1-ге жақын болған кезде регрессия теңдеуі нақты деректерді жақсы сипаттайды және нәтижеге әсер ететін факторлар деп есептеледі. R мәні 0-ге жақын болған кезде регрессия теңдеуі нақты деректерді нашар сипаттайды және факторлар нәтижеге аз әсер етеді.

Kost облысы бойынша көптік корреляция R_{Kost} коэффициенті:

$$R_A = \sqrt{1 - \frac{58656092,363}{2032846652,2}} = 0,9855$$

Көптік корреляция коэффициентін жұптасқан корреляция коэффициенттерінің (формула 3) матрицасы арқылы да анықтауға болады:

Кесте 5 - Жұптасқан корреляция коэффициенттері матрицасының детерминанты

$\Delta_r =$	1	0,8384	0,00482	-0,09661	-0,1257	= 0.000344
	0,8384	1	0,07128	-0,5205	-0,5828	
	0,00482	0,07128	1	-0,5393	-0,4845	
	-0,09661	-0,5205	-0,5393	1	0,9833	
	-0,1257	-0,5828	-0,4845	0,9833	1	

Ескерту: авторлармен есептелген

5-ші кестеде жұптасқан корреляция коэффициенті матрицасының детерминанты келтірілді. Kost облысы бойынша жалпы халық санының азаюына туу көрсеткішінің төмендеуінің әсерін байқауға болады.

Кесте 6 - Фактораралық корреляция матрицасының детерминанты

$\Delta_{r11} =$	1	0,07128	-0,5205	-0,5828	= 0.0119
	0,07128	1	-0,5393	-0,4845	
	-0,5205	-0,5393	1	0,9833	
	-0,5828	-0,4845	0,9833	1	
	1	0,07128	-0,5205	-0,5828	

Ескерту: авторлармен есептелген

$$R = \sqrt{1 - \frac{0,000344}{0,0119}} = 0,9855$$

Көпфакторлық коореляциялық коэффициент 2010-2022 жылдар аралығында Kost облысының нәтижелі белгіге (Y-халық санына) әсер етуші ең басты факторлық белгі X_1 параметрі екенін анықтады. Y және X_1 арасында тығыз байланыс бар екендігін көруге болады және корреляция коэффициенті 0,9 тең (сурет 1).

Есептеулер нәтижесінде Kost облысы бойынша келесідей көптік регрессия нәтижесін анықтауға болады:

$$Y_{Kost} = 572178.0482 + 19.7956X_1 + 2.8697X_2 - 1.4318X_3 + 2.3076X_4.$$

Модель параметрлері бойынша, егер: X_1 -көрсеткішінің 1 бірлікке азайған жағдайда аудандардың PZ – ның орташа 19,796 бірлікке төмендейді немесе керісінше; X_4 -тің 1 бірлікке артуы бұл PZ -ның орташа мәнінің 2,308 бірлікке азаюына алып келеді.

Теңдеудің статистикалық маңыздылығын детерминация коэффициенті мен Фишер критерийі арқылы тексеріледі. Нәтижесінде детерминация коэффициенті анықталды:

$$R^2_{Kos} = 0.9855^2 = 0.9711$$

Қарастырылып отырған аудандар бойынша жалпы халық санының азаюы X_1 (туу) көрсеткішінің төмендеуімен түсіндіріледі. Бұл облыста халық санының азаюының 97,11% туу көрсеткішінің төмендеуімен байланысты деп түсіндіруге болады. Сондай-ақ, модельдің X_2 , X_3 және X_4 параметрлері статистикалық тұрғыдан маңызды емес екені анықталды.

Қарастырылып отырған облыстардағы халық санының азаюына әсер етуші факторлардың бірі-әлеуметтік сала көрсеткіштері (кесте 7)

Кесте 7 – Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарының әлеуметтік инфрақұрылым және жұмыс күші көрсеткіштерінің динамикасы

Әлеуметтік көрсеткіштер		2018	2019	2020	2021	2022	Ауытқу, 2022/2010 (%)
Ауруханалар саны, бірлік	SKO	23	22	24	24,0	24	104,3
	Kost	45	38	38	38	38	84,4
Ауруханалар төсегінің саны, бірлік	SKO	3 615	3 439	4 818	5 119	5107*	141,3
	Kost	4 727	4 872	6 426	6 490	4 781	101,1
Мектепке дейінгі ұйымдар саны, бірлік	SKO	498	490	483	473	467*	93,8
	Kost	602	593	579	566	536	89,0
Мекетепке дейінгі мекемелерде бала саны, мың адам	SKO	20,1	19,5	18	18,1	21,9	109,0
	Kost	34,4	32,4	31,2	30,5	29,4	85,5
Мектептер саны, бірлік	SKO	494	484	480	474	472*	95,5
	Kost	517	516	507	496	475	91,9
Жұмыс күші (экономикалық белсенді халық), мың адам	SKO	311,3	308,3	304,4	301,9	298,7*	96,0
	Kost	512,7	508,9	490,5	499,3	477,0	93,0

Ескерту: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырған

Кесте мәліметтерінен 2022 жылмен 2018 жылды салыстарғанда екі облыстың 5 әлеуметтік көрсеткішінің 80%-да тұрақты динамикалық өсім сақталмаған. Әсіресе Қостанай облысындағы ауруханалар саны 15,6%; мектепке дейінгі ұйымдар саны - 11%; соған сәйкес мекетепке дейінгі мекемелердегі бала саны – 14,5%; мектептер саны – 9,1% азайған. Сондай тенденцияны СҚО да байқауға болады, атап айтқанда: мектепке дейінгі ұйымдар саны – 6,2%; мектептер саны – 4,5% азайған. Бұл облыстағы жағдай Қостанай облысымен салыстырғанда біршама жақсы. Дегенмен екі облыстағы экономикалық белсенді халық саны соңғы бес жылда азайған: Қостанай облысында – 7%; СҚО-да 4% азайып отыр.

Талдау нәтижелері ауыл тұрғындары үлесінің 2022 жылы 2008 жылмен салыстырғанда 7,9% азайғанын көрсетіп отыр. Әсіресе, Солтүстік өңірлеріндегі демографиялық проблемалар күрделенуде. Атап айтқанда 2022 жылы 2010 жылмен салыстырғанда халық саны: Солтүстік Қазақстан облысында – 36,9% – ға, Павлодар облысында – 22,9% – ға Қостанай облысында – 29,4%-ға азайып отыр. Сонымен қатар, Республиканың өңірлік бөлінісінде халықтың қартаюу индексінің ең жоғары деңгейі де осы облыстарда тіркелді: Солтүстік Қазақстан облысында 100 балаға 82,9%; Қостанай облысында-2022 жылдың басында 76,6% [4].

Қорытынды. Талдау нәтижелерін қорытындылай келе урбандалу үрдісінің әсерінен Солтүстік өңірлерінде бірқатар демографиялық және әлеуметтік проблемалар бар екенін атап өтуге болады:

1. Ауыл шаруашылығы саласындағы маусымдық жұмыстар, тұрақты табыстың аздығы, әлеуметтік сала қызметтері сапасының тұрғындар талаптарын қатағаттандыра алмауы секілді әлеуметтік мәселелер экономикалық белсенді еңбек ресурстарын тұрақты табыс табу мақсатында ірі қалаларға немесе урбандалған аймақтарға қоныс аударуына алып келуде. Нәтижесінде өңірлердегі туу көрсеткіштері жылдан-жылға төмендеді.

2. Өңірлер мен оның ауылдық аумақтардағы халық санының азаюы салдарынан ондағы әлеуметтік нысандар (балабақша, бастауыш мектептер, денсаулық сақтау мекемелері) өзінің қызмет көрсету маңыздылығын төмендетіп, қызмет көрсету сапасын жоғалтуда. Себебі, нарық заңдарына сәйкес, бұл нысандардың қызметін тұтынушылар санының азаюы бәсекеге қабілеттілікті төмендетеді. Нәтижесінде әлеуметтік нысандар саны (мектептер, балабақша, ауырухана т.б.) жылдан-жылға азайып отыр.

3. Ауыл шаруашылығы қызметкерлері табысының маусымдық жағдайлармен байланысты болуы қала мен ауылдық елді мекендер арасындағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті арттырды және республика халқының қоныстануы бойынша өзара диспропорцияны қалыптастырды. Көрсетілген проблемалар оны реттеу тетіктері мен нақты шараларының қажет екенін көрсетеді.

Қостанай және СҚО-ның демографиялық және әлеуметтік көрсеткіштерін талдау тәжірихелері халық санының азаюыны - туу көрсеткіштерінің төмендеуі, экономикалық белсенді топтар мен жұмыспен қамтылғандар санының азаюымен тікелей байланысты екенін көрсетті. Сонымен қатар, ауданнан кеткен тұрғындардың басым көпшілігі перспективалы аймақтарға және ірі қалаларға қоныс аударған. Сол себепті ауылдық аумақтарды дамытуда өзіндік тәжірибесі бар дамыған мемлекеттердің тәжірибесін ескере отырып, басқарылатын урбандалу әдісін қолдану маңызды. Себебі бұл әдіс ауылдық аумақтарда ауыл шаруашылығы және ауылшаруашылық емес сектордың өндірістік мүмкіндіктерін кеңейтумен ғана емес, көршілес аудандармен экономикалық байланыстарды нығайтып, экономикалық белсенді топтарды ауылдық аумақтарға қайтарудың, демографиялық өсуді нығайтудың бірегей тетігі болып саналады.

Басқарылатын урбандалу классикалық урбандалуға қарағанда өңірлер дамуындағы өзгерістерді құрылымдық, әлеуметтік және экономикалық аймақтық тұрғыдан зерттейді. Бұл механизм тек ауылдық жерлерді дамытуға жәрдемдесу, еңбек, көші-қон шығындарын азайту және әлеуметтік-экономикалық дамуды ілгерілету ғана емес, экономикалық және әлеуметтік құрылымды трансформациялауды және қала тұрғындарының өсуіне (классикалық урбандалу) қысымды азайту, адамдардың ел ішінде географиялық тұрғыдан тең дәрежеде қоныстануын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сол себепті бұл әдіс әлеуметтік, экономикалық, демографиялық жағынан тиімді әдіс болуы мүмкін.

Мақала «Қазақстан Республикасының солтүстік өңірлеріндегі демографиялық және көші-қон үрдістерін зерттеу: негізгі факторларды анықтау және талдау және оларды реттеу әдістерін зерттеу (AP14870872)» бағдарламасы аясында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. Shi C., Zhu, X., Wu, H., Li Z. Urbanization Impact on Regional Sustainable Development: Through the Lens of Urban-Rural Resilience. International Journal of Environmental Research and Public Health. -2022.- 19.-P. 15407. <https://doi.org/10.3390/ijerph192215407>.

2. Kuddus, Elizabeth Tynan and Emma McBryde. Urbanization: a problem for the rich and the poor? Public Health Reviews. -2020.-41.-1 <https://doi.org/10.1186/s40985-019-0116-0>.

3. Blessing Abiri, Precious Akanonu, Fisayo Alo, and Jamal Msami. Addressing the Challenges of Urbanization in Africa. A Summary of the 2019 African Policy Circle Discussions. African Policy Circle.

Position Paper. -2020.-URL:<https://www.kas.de/documents/252038/7995358/Addressing+the+Challenges+of+Urbanization+in+Africa.pdf/df4e7f62-c130-e702-9669-0a746596028e>

4. Abanyam, Noah Lumun and Dankano Edwe. The challenges of urbanization in developing countries. *Global Journal of Applied, Management and Social Sciences (GOJAMSS)*; -2019.-Vol.16.- P.239 - 250

5. UNDESA World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs/Social Inclusion. [cited January 4, 2023]. Available: <https://www.un.org/development/dspd/world-social-report/2021-2.html>.

6. Castaneda Andrés et al. A New Profile of the Global Poor.-Castaneda Andrés, Don Duong, New House David, Nguyen Minh Hang, Uematsu Hiroki, Azevedo Joao Pedr. – 2018. – Elsevier. – vol. 101(C) . – P. 250-267. DOI: 10.1016/j.worlddev.2017.08.002

7. Xingliang Guan, Houkai Wei, Shasha Lu, Qi Dai, Hongjian Su _ Assessment on the urbanization strategy in China: Achievements, challenges and reflections_Habitat International. - 2018.- Vol 71.- P. 97-109<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2017.11.009>.

8. Демиденко Э.С. Урбанизация: проблемы управления и социального развития: техногенные тенденции общественного развития и их противоречивые следствия. – Брянск Изд-во Брянского гос. ун-та, 2005. – 332 с.

9. Попов И.И. Современные георбанистические процессы в развивающихся странах: дис. ... канд. геогр. наук: 25.00.24. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2005. – 209 с.

10. Yuan, W.; Li, J.; Liu, C.; Shang, R. How to Realize the Integration of Urbanization and Rural Village Renewal Strategies in Rural Areas: The Case Study of Laizhou, China. *Land*.- 2022.- 11.-P. 2161. <https://doi.org/10.3390/land11122161>

11. Kawamura H. In situ urbanization key to leaving no one behind. United Nations Department of Economic and Social Affairs.- 2021.- P. 1-7. <https://www.un-ilibrary.org/content/papers/10.18356/27081990-104/read>

12. UNDESA (2021). World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs/Social Inclusion. [cited January 4, 2023]. Available: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>.

13. Arato M., Speelman S., Huynlenbroeck G. (2016). Corporate Social Responsibility Applied for Rural Development: An Empirical Analysis of Firms from the American Continent. *Sustainability*.- 2016.- 8.-P. 2-17. <https://doi.org/10.3390/su8010102>.

14. Dr Tekalign Gutu Sakketa., Urbanisation and rural development in developing countries. A review of pathways and impacts. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE) in Bonn., DOI: <https://doi.org/10.23661/dp5.2022>

15. Кошанов А. Урбанизация и социальные проблемы территориального развития. URL: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/12855>.

16 «Об утверждении Программы действий Правительства Республики Казахстан на 2022 год» Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 апреля 2022 года № 241. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000241>

17. Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636.URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.

18. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс] - 2023. – URL: <http://www.stat.kz>. (дата обращения: 05.01.2023).

19. Гришкина Т.Е. Корреляционный анализ: методические указания для организации самостоятельной работы студентов/ Т.Е. Гришкина – Благовещенск: Изд-во АмГУ, 2021. – 36 с.

20. Чалганова А. Построение множественной регрессии и оценка качества модели с использованием табличного процессора Excel. Учебное пособие по дисциплине «Эконометрика» – Санкт-Петербург: РГГМУ, 2022. – 90 с.

21. Шорохова И.С., О.С. Мариев, Н.В. Кисляк (2021) Статистический анализ экономических данных: учебное пособие: Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский федеральный университет. – Екатеринбург, 342.

¹K. Bodauhan, ¹D. Zhenshan*, J. S. Samatova
Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan¹
Makhambet Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan²

Urbanization: demographic and social problems in the northern regions of Kazakhstan

Abstract. To promote the harmonious development of urban and rural areas, Kazakhstan is improving the approach to the development of “growth points” of regions, taking into account the principle of “managed urbanization” and “people to infrastructure”. This approach makes it possible to overcome the large differences between rural and urban development that are taking place in the context of the urbanization trend, to develop agglomerations, large and medium-sized cities in the regions, to implement production projects in promising and border areas. The purpose of the study is to study demographic and social problems in the northern regions of Kazakhstan (Kostanay and North Kazakh regions (North Kazakhstan region) with the identification of indicators affecting population decline. As a result of the study, it was found that the decline in the population in the Northern Kazakh and Kostanay regions is directly related to the decline in birth rates. The results of an empirical study showed a decrease in birth rates with the departure of economically active groups in the regions to large cities, a relatively low level of quality of social services compared to the city level. As a result, due to the decline in the population in rural areas, social facilities (kindergartens, schools, health care institutions, etc.) are losing their operational importance. Therefore, the article scientifically substantiated the need to create and invest production facilities with stable employment of economically active groups to regulate demographic and migration problems in the northern regions of Kazakhstan. Increasing the number of economically active groups in regions and their rural territories can be an integrated approach to regulating demographical, infrastructural, and economic problems in the regions.

Key words: urbanization; regions; urban and rural areas; demography-migration situation, managed urbanization.

¹К. Бодаухан, ¹Д. Женсхан*, Ж. С. Саматова
Казахский агротехнический университет имени Сейфуллина, Астана, Казахстан¹
Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова, Уральск, Казахстан²

Урбанизация: демографические и социальные проблемы в Северных регионах Казахстана

Аннотация. Для содействия гармоничному развитию городской и сельской местности Казахстан совершенствует подход к развитию «точек роста» регионов с учетом принципа «управляемой урбанизации» и «людей к инфраструктуре». Такой подход позволяет преодолеть большие различия между сельским и городским развитием, происходящие в рамках урбанизации, развивать агломерации, крупные и средние города в регионах, реализовывать промышленные проекты на перспективных и приграничных территориях. Целью исследования является изучение демографических и социальных проблем в северных регионах Казахстана (Костанайская и Северо-Казахстанская области (СКО) с выявлением индикаторов, влияющих на снижение численности населения. В результате исследования установлено, что снижение численности населения в Северо-Казахстанской и Костанайской областях напрямую связано со снижением рождаемости. Результаты эмпирического исследования показали снижение рождаемости с оттоком экономически активных групп регионов в крупные города, относительно низкое качество услуг социальной сферы по сравнению с уровнем города. В результате, вследствие сокращения численности населения сельских территорий, социальные объекты (детские сады, школы, учреждения здравоохранения и т.д.) теряют свою значимость в деятельности. Поэтому в статье научно обоснована необходимость создания и инвестирования производств с постоянной занятостью экономически активных групп для урегулирования демографических и миграционных вопросов в северных регионах Казахстана.

Увеличение количества экономически активных групп в регионах и их сельских территориях может стать комплексным подходом к регулированию демографических, инфраструктурных, экономических вопросов в регионах.

Ключевые слова: урбанизация; регионы; городские и сельские районы; демография-миграционная ситуация, управляемая урбанизация.

References

- 1 Shi C., Zhu X., Wu, H., Li Z. Urbanization Impact on Regional Sustainable Development: Through the Lens of Urban-Rural Resilience // International Journal of Environmental Research and Public Health. 19. 15407(2022). <https://doi.org/10.3390/ijerph192215407>.
- 2 Kuddus, Elizabeth Tynan and Emma McBryde. Urbanization: a problem for the rich and the poor? Public Health Reviews. 41:1 (2020) <https://doi.org/10.1186/s40985-019-0116-0>.
- 3 Blessing Abiri, Precious Akanonu, Fisayo Alo, and Jamal Msami. Addressing the Challenges of Urbanization in Africa. A Summary of the 2019 African Policy Circle Discussions. African Policy Circle. Position Paper. 2020. <https://www.kas.de/documents/252038/7995358/Addressing+the+Challenges+of+Urbanization+in+Africa.pdf/df4e7f62-c130-e702-9669-0a746596028e>
- 4 Abanyam, Noah Lumun and Dankano Edwe. The challenges of urbanization in developing countries. Global Journal of Applied, Management and Social Sciences (GOJAMSS).16.239 - 250(2019).
- 5 UNDESA (2021). World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs Social Inclusion. Available: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>.
- 6 Castaneda Andrés et al. A New Profile of the Global Poor.-Castaneda Andrés, Don Duong, New House David, Nguyen Minh Hang, Uematsu Hiroki, Azevedo Joao Pedr. 101(C). 250-267(2018). DOI: 10.1016/j.worlddev.2017.08.002
- 7 Xingliang Guan, Houkai Wei, Shasha Lu, Qi Dai, Hongjian Su _ Assessment on the urbanization strategy in China: Achievements, challenges and reflections_Habitat International_.71.97-109(2018) <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2017.11.009>.
- 8 Demidenko E.S. Urbanizaciya: problemy upravleniya i social'nogo razvitiya: tekhnogennye tendencii obshchestvennogo razvitiya i ih protivorechivye sledstviya [Urbanization: problems of management and social development: technogenic trends in social development and their contradictory consequences] – (Bryansk Izd–vo Bryanskogo gos. un-ta, 2005, 332).
- 9 Popov I.I. Sovremennye geourbanisticheskie processy v razvivayushchihsya stranah [Modern geourban processes in developing countries].Kandidatskaya dissertaciya: 25.00.24. (M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 2005. 209p.)
- 10 Yuan W., Li J., Liu C., Shang R. How to Realize the Integration of Urbanization and Rural Village Renewal Strategies in Rural Areas: The Case Study of Laizhou, China. Land, 11, 2161(2022) <https://doi.org/10.3390/land11122161>
- 11 Kawamura H. In situ urbanization key to leaving no one behind. United Nations Department of Economic and Social Affairs. R. 1-7(2021). Available at: <https://www.un-ilibrary.org/content/papers/10.18356/27081990-104/read>
- 12 UNDESA (2021). World Social Report 2021. Reconsidering Rural Development. Department of Economic and Social Affairs Social Inclusion. Available at: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>.
- 13 Arato M., Speelman S., Huylensbroeck G. (2016). Corporate Social Responsibility Applied for Rural Development: An Empirical Analysis of Firms from the American Continent. Sustainability. 8. 2-17(2016). <https://doi.org/10.3390/su8010102>.
- 14 Tekalign Gutu Sakketa., Urbanisation and rural development in developing countries. A review of pathways and impacts. Deutsches Institut für Entwicklungspolitik (DIE) in Bonn., DOI: <https://doi.org/10.23661/dp5.2022>
- 15 Koshanov A., Urbanizaciya i social'nye problemy territorial'nogo razvitiya [Urbanization and social problems of territorial development]. Available at: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/12855>.
- 16 «Programmy dejstvij Pravitel'stva na 2022 god» [Government Action Programs for 2022]. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 25 aprelya 2022 goda № 241. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000241>

17 Nacional'nyj plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda [National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025]. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralya 2018 goda № 636. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.

18 Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan - 2023. – Available at: <http://www.stat.kz>. (Accessed: 05.01.2023).

19 Grishkina T.E. Korrelyacionnyj analiz: metodicheskie ukazaniya dlya organizacii samostoyatel'noj raboty studentov [Correlation analysis: guidelines for organizing students' independent work] (Blagoveshchensk: Izd-vo AmGU, 2021. – 36 p.)

20 Chalganova A. A. Postroenie mnozhestvennoj regressii i ocenka kachestva modeli s ispol'zovaniem tablitsnogo processora Excel [Building a multiple regression and assessing the quality of the model using an Excel spreadsheet]. Uchebnoe posobie po discipline «Ekonometrika». (Sankt-Peterburg: RGGMU, 2022. – 90.)

21 Shorohova I.S., Mariev O.S., Kislyak N.V. Statisticheskij analiz ekonomicheskikh dannyh: uchebnoe posobie [Statistical Analysis of Economic Data: A Study Guide] (Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Rossijskoj Federacii, Ural'skij federal'nyj universitet, Ekaterinburg.- 2021. - 342.)

Авторлар туралы мәлімет:

Бодаухан Қайрат – экономика ғылымдарының кандидаты, «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана, Қазақстан; <https://orcid.org/0000-0002-3232-5315>.

Женсхан Дарима – экономика ғылымдарының кандидаты, «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Саматова Жанайым Сансызбаевна – магистр, оқытушы, Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті; 090000, Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 162, Орал, Қазақстан, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-2356-7265>

Bodaukhan Kairat – Candidate of Economic Sciences; Associate Professor, Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 62 Zhenis Ave, Astana 010000, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-3232-5315>.

Zhenshan Darima – Candidate of Economic Sciences; Associate professor of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 62 Zhenis Ave, Astana 010000, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>.

Samatova Zhanayim Sansyzbayevna – Teacher, Makhambet Utemisov West Kazakhstan University; 162 Nursultan Nazarbayev Ave., Uralsk 090000, Kazakhstan, ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-2356-7265>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).